

AKADEMINĖ LIETUVIŲ LITERATŪROS ISTORIJA

Recenziją parašė Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko universiteto Lietuvių literatūros katedros dėstytojai.

Stambiausias ir svarbiausias tarybiniu laikotarpiu atliktas literatūros istorijos srities darbas, be abejo, yra LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto išleista daugiatomė „Lietuvių literatūros istorija“¹. Apimtimi ir moksliniu lygiu ji taip toli prašoka ankstesnius mėginimus, kad ir lyginti nėra su kuo, nebent prof. V. Mykoliaičio „Naujoji lietuvių literatūra“, apimanti neilgą laikotarpį, galėtų būti laikoma pirmtaku.

Šis kapitalinis darbas atliktas sutelkti-nėmis nemažo kolektyvo pastangomis. Ja-

me sukaupia ir, remiantis marksistine metodologija, gana išsamiai išanalizuota ir apibūdinta gausi kelių šimtmečių medžiaga, duotas ryškus lietuvių literatūros formavimosi ir raidos vaizdas. Kadangi akademinė lietuvių literatūros istorija apima XIV–XX a., skirtingas visuomenines formacijas bei epochas, kurių kiekvienos literatūra turi savo specifiką bei problematiką, tai ir atliktą tyrinėjimo darbą atrodo tikslingiausia vertinti pagal epochas, kurioms skirti atskiri tomai.

Feodalizmo epocha (XIV a. — 1861). I t.²

Feodalizmo epochos, ypač iki 1800 m., lietuvių literatūra buvo palyginti mažai tyrinėta. Daugeliu atvejų reikėjo pirmą kartą apibūdinti kultūros ir literatūros istorijos faktus, neturint nei specialesnių studijų, monografijų, nei rimtesnių straipsnių. Be to, iš pat pradžių reikėjo išspręsti nemažą probleminių klausimų, susijusių su feodalizmo epochos literatūros specifi-ka ir pobūdžiu, nuo kurių vienokio ar kitokio sprendimo atitinkamai priklausė ir pati literatūros istorijos struktūra bei apimtis. O nuomonių būta įvairių. Sakysim, vieni galvojo, kad lietuvių literatūros istorija pradedama Donelaičiu, kiti — Mažvydu, o dar kiti — pirmaisiais metraštiniais kūriniiais (rusų k.). Būta skirtingų pažiūrų ir dėl veikalų ne lietuvių kalba

(lietuviška tematika), dėl neliteratūrinių savo esme, bet turinčių literatūrinių elementų ar vienu kitu požiūriu reikšmingų literatūros formavimuisi raštų įtraukimo, dėl periodizacijos ir t. t. Sėkmingas šių ir kitų probleminių klausimų sprendimas yra neginčytinas akademiko K. Korsako, vadovavusio visam darbui, ir I tomo autorių nuopelnas. Per pastarąjį dešimtmetį nei recenzijose, nei šiaip spaudoje šiais klausimais nebuvo pareikšta kritinių pastabų, nekilo jokių ginčų. Atrodo, kad jų sprendimas galutinis, pastovi atrama tolesniam lietuvių literatūros istorijos tyrimo darbui.

Tą patį reiktų pasakyti ir apie pagrindinių feodalizmo epochos literatūros formavimosi bruožų nušvietimą, apie litera-

¹ Lietuvių literatūros istorija, t. I–IV, red. K. Korsakas, B. Pranskus, J. Lankutis, Vilnius, 1957–1968.

² I t. recenzavo J. Lebedys, prisidėjo J. Girdzijauskas.

tūros reiškinių, stambesnių ir smulkesnių rašytojų ir jų darbų vertinimą, bent pačią vertinimo kryptį. Dėl jų irgi abejonių ne-lyla. Pažymėtina, kad daugelis autorių bei veikalų I tome susilaukė pavyzdingo apibūdinimo. Čia paminėtini Lietuvos met-raščiai, Mykolas Lietuvis, Mažvydas, Do-nelaitis, S. Daultanas ir kt.

Tačiau, praėjus dešimtmečiui po I to-mo pasirodymo, išryškėja ir kai kurie trūkumai, kurių rašant nesimatė, o ir pa-šalinti buvo neįmanoma. Jie gana aki-vaizdūs, turint prieš akis per pastarąjį dešimtmetį atliktą tiriamąjį darbą, pasi-rodžiusias knygas bei straipsnius ir rank-raščiuose tebesančius tyrinėjimus.

Bendras įspūdis toks, kad I tomas yra jau siek tiek senstelėjęs, kad praverstų (kadangi jis naudojamas kaip vadovėlis) naujas, pataisytas leidimas. Per paskutinį dešimtmetį buvo surasta ir paskelbta nau-jų literatūros faktų, raštijos paminklų (XVI a. pradžios rankraštinis lietuviškas tek-stas, XVIII a. pabaigos — XIX a. pra-džios eiliniai dalykai ir kt.), duomenų apie rašytojus (Vilentą, Kojelavičių, Kipr. Ne-zabitauskį, Strazdą ir kt.), nemaža dalykų patikslinta, giliau ir plačiau nušviesti kai kurie klausimai (Donelaičio kūrybos me-todas, Strazdo kūrinių autentiškumas ir kt.), praplėstas problemų ratas ir t. t. Vi-sa tai turėtų susilaukti atgarsio, atsispin-dėti ir literatūros istorijoje. Nė vienu atve-ju nepakaktų paprasto papildymo ir pa-tikslinimo, o reiktų naujus duomenis ir plačiau panaudoti visumos vaizdai praplė-s-ti bei pagilinti.

Nepatenkinamas yra I tome lietuvių poetinės kalbos formavimosi ir raidos nu-švietimas. Labai paviršutiniškai teapibū-dinti pasaulietinio turinio raštai kitomis kalbomis XVI a. vidurio — XVII a. vi-durio laikotarpiu. Tai laikytina rimta spraga. Ypač krinta į akis nepakankamas dėmesys Lietuvos istoriografijai. Natūralu būtų tikėtis, kad Lietuvos metraščiams da-vus visą II skyrių (p. 55—72), ne mažiau, o gal ir daugiau vietos bus skirta ir spaus-dintoms Lietuvos istorijoms — Strikovskio „Kronikai“ (lenkų k.) ir Kojelavičiaus „Lietuvos istorijai“ (lotynų k.), o šie abu autoriai tesusilaukė vos 2 1/2 puslapio

(p. 180—182) petitu (kaip antraeiliai da-lykai!), nors literatūrinių elementų jų vei-kaluose ne mažiau, kaip metraščiuose, o reikšmė visuomeniniame gyvenime taip pat didelė.

Literatūros istorijoje derėtų plėčiau paliesti ir visuomeninės minties Lietuvoje istoriją. Galima būtų joje bent suminėti pažangesnius lotyniškai rašiusius auto-rius — Olizarovijų, Smiglevskį.

Mažoka vietos skirta ir grožinei kūry-bai lotynų kalba, ypač išaugusiai XVI a. I tome net neminama Radvano „Radviliada“ ir kitos poemos, rašytos XVI a. antrojoje pusėje lietuviška tematika.

Silpnokai tenušviestas ir humanizmo bei renesanso poveikis lietuvių literatūrai, konkrečios to poveikio apraiškos. Apie humanizmą, tiesa, plėčiau kalbama (p. 76—78), išdėstyti jo bendrieji bruožai (vietomis kiek neišklaidais teiginiais), bet jo poveikis Lietuvoje nėra konkrečiai api-brėžtas. Tik apie kai kuriuos autorius kal-bant (pvz., apie Mykolą Lietuvį), pabrė-žiamos jų humanistinės pažiūros, bet kitur ryšys su humanizmo idėjomis visai išlei-džiamas iš akių.

Antrojoje knygos dalyje (apie XIX a. I pusės lietuvių literatūrą) galėtų būti kiek išsamiau apibūdintos literatūros kryptys ir žanrai, poetikos raida, poezijos ir tauto-sakos santykių kitimas. Skyrių apie A. Strazdą, pasirodžius V. Vanago mono-grafijai, reiktų gal iš naujo parašyti. Apie Rytų Prūsijos lietuvių kultūrinį gyvenimą XIX a. I pusėje būtų geriau pakalbėti vie-noje vietoje, kad gautume ryškesnį vaizdą. Remiantis R. Mikšytės monografija, verta būtų gerokai pakoregoti skyrių apie A. Ba-ranauską, ypač giliau aptarti jo kūrybos meniškumą. Knygai praverstų atsikiri sky-reliai apie poezijos vertimus į lietuvių kal-bą, grožinės prozos, literatūros mokslo bei kritikos formavimąsi. Abi tomo dalys (iki XIX a. ir XIX a. I pusė) turėtų baigtis iš-vadiniais skyriais, apibendrinančiais viso laikotarpio literatūros procesą, akcentuo-jančiais tuos jo bruožus, pasiekimus, ten-dencijas, kurios buvo atrama vėlesniais raidos etapais.

Iš smulkesnių trūkumų paminėtina do-kumentacijos stoka. Ne vienu atveju lite-

ratūros istorijoje pasinaudojama tyrinėtojų darbais, beveik pažodžiui kartojamos jų mintys, bet nei išnašoje, nei kitaip jų pavardės neminimos (pavyzdžiui, p. 97—98 K. Jablonskio; p. 117—118, 122—125 V. Mykoliaičio). Kai kur nepaisoma chronologijos (pavyzdžiui, Rotundas nukeltas į pirmąjį laikotarpį, nors turėtų priklausyti antrajam). Daliai rašytojų neproporcingai skiriama vietos. Pavyzdžiui, Mažvydui skiriama 21 p., Daukšai — 8, Sirvydai — vos 4, Bretkūnui — 6½, o galėtų būti visiems keturiems duodamas maždaug vienodas puslapių skaičius. Visai neličiamos Sirvydo žodyno skirtingos redakcijos. Visai neminima Volfenbutelio postilė.

Pasitaiko gana paviršutiniškų apibūdi-

Kapitalizmo epocha (1861—1917). II t.³

„Lietuvių literatūros istorijos“ II tome yra analizuojama labai prieštaringo laikotarpio — XIX a. pabaigos — XX a. pradžios literatūra. Tai stambus ir labai reikšmingas darbas. Jame gerai parodytos įvairios sąlygos, kurioms formavosi ir vystėsi literatūra, išryškintos pagrindinės ideologinės ir iš dalies meninės kryptys, jų tarpusavio kova, vieta ir reikšmė lietuvių literatūros raidoje, visapusiškai ir argumentuotai aptarta žymiausių rašytojų kūryba, atskleidžiant idėjinę ir meninę jų kūrybos vertę ir svarbą, nenuitylint prieštaravimų ir nenuoseklumų. Vykę yra monografiniai skyriai apie šiuos rašytojus: A. Vienažindį, V. Kudirką, V. Vaičiūtį, Zemaitį, J. Janonį, J. Kriščiūną-Jovarą, iš dalies apie Maironį, J. Biliūną, Lazdynų Pelėdą ir kt.

Sis svarbus lietuvių literatūros mokslo darbas atliko didžiulį vaidmenį: jis padėjo tvirtus pagrindus marksistiniam mūsų literatūros tyrinėjimui, parodydamas visą XIX—XX a. literatūros prieštaringumą, objektyviąją vertę ir išliekamąją reikšmę, ugdė partinį požiūrį į praeities kultūrinį ir literatūrinį palikimą. Be abejo, jis ir dabar svarbus ir vertingas.

Tačiau žvelgiant į „Lietuvių literatūros istorijos“ II tomą iš šių dienų literatūros mokslo perspektyvos, šis veikalas, pasiro-

nimų (pvz., Sirvydo žodynas), nevykusių ar nelabai vykusių citatų bei pavyzdžių teiginiams pagrįsti ar iliustruoti (pvz., p. 156, 178, 247). Taip pat yra ir ginčytinų teiginių (pvz., apie lotynų kalbos vartojimo žalą p. 93, 94; kad į kolegijas buvo priimami tik feodalių vaikai p. 136 ir kt.), įvairaus pobūdžio netikslumų.

Naujas leidimas turėtų būti kiek praplėstas, padidėti koku šimtu puslapių, o kad per daug „neišsipūstų“, galima kiek patrumpinti įvadėlius (kuriuose kartais dėstomi lietuvių literatūrai nebūdingi dalykai), skyrelius apie tautosaką (jau yra apybraiža), visuomeninį-politinį-kultūrinį foną (palikti iš jo tik tai, kas tiesiogiai susiję su lietuvių literatūra).

dės prieš 12 metų (1958), jau yra kai kuriais atžvilgiais koreguotinas.

II tome mažne pagrindinis dėmesys skiriamas socialinei bei ideologinei literatūros reiškinių ir rašytojų kūrybos analizei. Tai būtina ir reikalinga. Tačiau galima, kad dėl to kiek primiršta literatūros savitumas, estetinė-meninė analizė, XIX a. pabaigos — XX a. pradžios literatūros „specifiniai vystymosi veiksniai“ (K. Korsakas). Todėl neišvengta kai kurių sociologizavimo apraiškų, kartais vienusiškio vertinimo.

Bene daugiausia priekaištų galima padaryti meninių literatūros krypčių (realizmo, romantizmo, modernizmo) aptarimui. Pavyzdžiui, XX a. pradžios kritinis realizmas apžvelgiamas dviejuose poskyriuose: „Demokratinė literatūra“ ir „Kitų rašytojų kūrybos realistiniai bruožai“. Juose gana vykusiai atskleista realistinės literatūros ideologinė diferenciacija, tematika ir problematika. Tačiau iš esmės šie poskyriai yra informacinio aprašomojo pobūdžio. Realistinės literatūros kokybinis išaugimas, ryškėjanti meninės linkmės, stilistinė įvairovė beveik neanalizuojami. Panašūs trūkumai būdingi romantizmo charakteristikai ir skyreliui apie proletarinę literatūrą. Pastarojoje besiformuojantis socialistinio realizmo metodas vos vos paminėtas.

³ II t. recenzavo A. Mikalauskas ir A. Sprindis.

Lietuvių modernizmo apžvalga turėtų būti konkretesnė, o vertinimas labiau istoriškas. Besiformuojančios modernistinės kryptys aptartos siaurai. XX a. pradžioje impresionizmas buvo gana paplitęs, todėl, atrodo, jį būtina plačiau aptarti. (Tiesa, iš dalies tai padaryta III tomo I-oje dalyje, bet ir tai nepakankamai.)

Kita vertus, kai kada atskirų rašytojų kūrybos analizė visiškai nesiejama su viena ar kita kryptimi, t. y. neatskleidžiamas rašytojo kūrybinis metodas. Pavyzdžiui, vertinant Maironį, kalbama tik apie romantizmo tendencijas, bruožus, o juk Maironis — ryškiausias XIX a. pabaigos — XX a. pradžios romantikas. Tas pat pasakytina ir apie V. Pietario kūrybos charakteristiką.

Kartais, užuot atskleidus rašytojo kūrybos savitumą, kūrybinį metodą ir stilių, paprasčiausiai aprašinėjami jo kūriniai, vien tik konstatuojamos realistinės, romantinės ir modernistinės jo kūrybos apraiškos (Satrijos Ragana, Vydūnas). Čia pat iškyla ir tomo struktūros klausimas. Ar nevertėtų rašytojus grupuoti pagal menines kryptis?

Kaip minėta, rašytojų monografijos neįgyja vertės. Be to, kai kuriais atvejais, va-

dovaujantis daugiausia rašytojo pasaulėžiūra (to jokių būdu negalima ignoruoti), nepakankamai objektyviai įvertinta vieno ar kito rašytojo arba kūrinio meninė reikšmė, jo vieta literatūros raidoje. Ryškiausias pavyzdys — M. Valančiaus nušvietimas. M. Valančius — stambi figūra, grožinės prozos tėvas. Literatūros istorijoje jam skirta maža vietos, kūryba aptarta siaurai ir tai daugiau idėjinio aspektu. M. Valančiaus realizmas, meninis vaizdas, stilius — menkai tenušviesta. O A. Fromo-Gužučio vertinimas, atrodo, pakeltas. Nėra skyriaus apie Ig. Šeinių, kurio kūryba XX a. pradžioje gana gausi ir kuris mūsų prozoje daug kuo reikšmingas ir įdomus.

Apskritai, pageidautina, kad rašytojų, ypač tų, kurių pasaulėžiūra sudėtinga ir prieštaringa, vertinimas būtų visapusiškesnis, konkretesnis, gilesnis ir labiau objektyvus.

Siame kapitaliniame darbe, kuriame sukaupta didžiulė istorinė, kultūrinė ir literatūrinė informacija, neišvengta ir kai kurių smulkių netikslumų (neteisingos datos, atskiri netikslumai, aptariant rašytojų kūrybą, — skyreliuose apie G. Petkevičaitę-Bitę, K. Puidą, O. Pleirytę-Puidienę-Vaidilutę, J. Lindę-Dobilą).

Kapitalizmo epocha (1917—1940). III t., 1 ir 2 d.⁴

III tomas skiriamas sudėtingiausiame lietuvių literatūros istorijos laikotarpiui — buržuazijos valdymo metams. Nuo ankstesnių tomų jis skiriasi ir savo apimtimi (jį sudaro dvi knygos), ir — iš dalies — savo pobūdžiu: tomo pratarmėje rašoma, kad, atsižvelgiant į aktualius ideologinius uždavinius, šio tomo įvade duodamas kiek platesnis specifinių literatūros vystymosi sąlygų aptarimas. Iš tikrųjų knygų autoriai ir redaktoriai be minėtųjų ideologinio pobūdžio aplinkybių turėjo ir kitų nelengvų uždavinių, kuriuos jie patys gerai suprato: „...reikėjo marksistiniu požiūriu įvertinti daug naujos, gana sudėtingos ir prieštaringos, plačiau dar niekieno nenagrinėtos literatūrinės medžiagos, kritiškai

peržiūrėti daugelį buržuazijos valdymo metais susidariusių lietuvių literatūros istoriografijoje bei kritikoje koncepcijų, sprendimų, vertinimų, iškelti nemaža iki šiol nežinomų ar anksčiau sąmoningai nutylimų literatūrinio gyvenimo faktų“ (d. I, p. 6).

Turint galvoje, kad nemaža rašytojų dalis ir šiuo metu aktyviai dalyvauja literatūriniame gyvenime Tarybų Lietuvoje ir emigracijoje, tomo autorių padėtis dar labiau pasunkėjo, nes reikėjo nagrinėti ir vertinti iš dalies savotiškai tebegyvą literatūrinį procesą ir teberašančių žmonių kūrybą, kurios tikroji vertė galutinai išryškės tik po kelių dešimtųjų metų.

⁴ III t. recenzavo P. Cesnulevičiūtė ir J. Misevičius, prisidėjo E. Bukelienė ir L. Li-senkaitė.

Remiantis marksistiniais metodologiniais principais, III tome iki šiol išsamiausiai išnagrinėtas, apibendrintas ir įvertintas labai prieštaringas 20 metų literatūros laikotarpis. Čia mes randame ne tik gausią faktografiją ir žymiausių rašytojų monografines apybraižas, bet ir palyginti plačiai nušviestus tuos visuomeninio, kultūrinio ir literatūrinio gyvenimo veiksnius, kurie parengė lietuvių literatūrai kelių dešningai pereiti į naują — tarybinį — laikotarpį. Argumentuotai parodyta išskirtinė rašytojų demokratų antifašistų kūrybos ir veiklos reikšmė pažangių tendencijų formavimuisi šio laikotarpio literatūroje. Pirmą kartą į bendrąjį literatūrinį procesą taip pilnai įvesta proletarinė literatūra, aptartos jos stipriosios ir silpnosios pusės, imtasi nušviesti dviejų pažangiosios lietuvių literatūros sparnų santykiai, kurių vertinimas ne vienu atveju sudarė nemažą keblumą. Trumpai tariant, tomo autoriai nuveikė didžiulį darbą, reikalavusį aukštų literatūrinų kvalifikacijų ir rimto ideologinio pasirusimo.

III tomas, iš spaudos išėjęs 1961—1965 metais, buvo rašomas žymiai anksčiau, maždaug prieš dešimtmetį. Per tą laiką pasirodė keletas monografių ir studijų apie atskirus šio laikotarpio rašytojus ar literatūrinį procesą (B. Pranskas-Zalio, B. Prėskienio, K. Ambraso, J. Stonio knygos, Lietuvių kalbos ir literatūros instituto paruoštas straipsnių rinkinys „Didžioji spalio socialistinė revoliucija ir lietuvių literatūra“, kuriame daug vietos skirta 1917—1940 m. laikotarpiui, nemaža straipsnių moksliniuose leidiniuose ir periodikoje); be to, įvyko poslinkiai marksistinės estetikos srityje, buvo pradėta plačiau tyrinėti klasikinės ir šiuolaikinės rusų bei kitų tarybinių tautų literatūros ryšiai su užsienio literatūromis, itin sustiprėjo dėmesys literatūrinės specifikos klausimams, imta naujai žiūrėti į realizmo bei kitų metodų sąveiką, į realizmo ir modernizmo santykius, į modernizmo poveikį pažangiam menui ir pan. Pagaliau ne vienas 1917—1940 metų literatūros kūrinys (ypač pakartotinai išleistas) turėjo dar kartą išlaikyti savotišką egzaminą. Visa tai, be

abejonės, lemia III tomo (kaip, beje, ir ankstesniųjų) dabartinį vertinimą, leidžia kritiškiau žiūrėti į recenzuojamas knygas ir jose pastebėti daugiau trūkumų, negu jų būtų buvę matoma, pavyzdžiui, prieš penketą metų. Taigi, ko reikėtų III-jam lietuvių literatūros istorijos tomui, praėjus keleriems metams po jo pasirodymo?

Visų pirma dėl apžvalginių skyrių. Istorijai jie būtini, nes akcentuoja literatūros raidos dėsningumus, nušviečia žanrų vystymąsi, atskirų rašytojų vietą ir reikšmę literatūriniame procese, literatūros bei gyvenimo santykį ir kitus literatūros istorijai svarbius momentus. Tačiau šio tomo skyriai (1 dalies I, II sk., „[vadas“], 2 dalies I, IV sk. ir „[vadas“]), duodami gausios faktinės medžiagos, stokoja, mūsų nuomone, kompaktiškumo ir ryškesnių akcentų. Juose yra kartojimosi, o nepakankamai nušviesti literatūrinės specifikos momentai: pavyzdžiui, aptariant literatūros rūšių ir žanrų vystymąsi (d. I, p. 180—234), beveik nepaliečiami metodo, stiliaus, kūrybinės individualybės klausimai. Todėl tie apžvalginių skyrių poskyriai, kuriuose kalbama apie literatūrą, galėtų būti papildyti ir bendresniais teorinio pobūdžio klausimais. Apžvalginiuose straipsniuose laikantis daugiausia tematinio-problematinio aspekto, neišvengiamas literatūros reiškinių ir faktų suniveljavimo pavojus, kaip atsitiko, pavyzdžiui, kalbant apie 1917—1940 metų dramaturgiją, kur į vieną gretą nejučiomis sustatyti tokie rašytojai, kaip B. Sruoga ir V. Bičiūnas, P. Vaičiūnas ir V. Alantas.

Vienoje vietoje buvo galima aptarti kultūrinį to laikotarpio gyvenimą, meno vystymąsi ir literatūros ryšius su kitomis kultūros šakomis. O dabar apie tai rašoma dviejose vietose: 1 dalies „[vade“ (p. 46—50) ir I skyriuje (p. 103—110). Apžvalginėse temose ypač norisi pajusti ne tik literatūros proceso sudėtingumą ir prieštaringumą (jis pakankamai atskleistas), bet ir svarbiausius raidos momentus, tai, kas viename ar kitame dešimtmetyje vis dėlto dominavo, kas lėmė literatūros veidą.

Knygoje nušviečiant lietuvių socialistinės kultūros ir literatūros formavimosi dės-

ningumus, Lietuvos Komunistų partijos politiką literatūros srityje, neišvengta spragų, kai kurie šio pobūdžio klausimai galėtų būti pagilinti. Ne vienas svarstytinas šios problematikos momentas buvo iškeltas periodikoje (M. Meškauskienės, J. Zinkaus straipsniai žurnale „Komunistas“).

Antruju 1917—1940 m. laikotarpio dešimtmečiu keičiasi krypčių santykis lietuvių literatūroje. Tai matyti iš viso tomo 2 dalies turinio. Neabejotinai vyraujančią vietą užima kritinis realizmas. Antrosios dalies IV skyriuje, aptariant demokratinės antifasištinės literatūros idėinius meninius bruožus, nusakomos kritinio realizmo metodo pasireiškimo ypatybės antrojo dešimtmečio literatūroje. Tačiau tome praverstų turėti platesnę vientisą realizmo krypties 1917—1940 m. apžvalgą. Juk šio laikotarpio realizmas pasidarė kur kas sudėtingesnis už ankstesnįjį, apimdamas ir kritinį realizmą su įvairiais jo aspektais, ir tokių rašytojų, kaip Vaižgantas, V. Krėvė, realizmą, ir kitų demokratiškesnių ar reakcingesnių buržuazinių rašytojų kūrybą. Straipsniai „Svarbiausieji literatūros raidos bruožai ir pagrindinės jos kryptys“ (d. 1, p. 156—180), „Demokratinės antifasištinės literatūros idėiniai-meniniai bruožai“ (d. 2, p. 221), XII skyriaus „Pokusis į kritišką bei realistinį tikrovės vaizdavimą“ įžanga (d. 2, p. 522) neatstoja apžvalgos apie realizmo kryptį, jos vidinę diferenciaciją ir ryšius, bendriausias menines ypatybes. Tokia vientisa ir vienoje vietoje esanti apžvalga padėtų geriau aprepti ir suvokti realizmo visumą ir įvairovę.

Šiuo metu norėtusi išsamesnių ir gilesnių tomo I dalies VII ir VIII skyrių apie modernizmo reiškinius šiuo laikotarpio literatūroje. „Įvade“ ir apžvalginiausie skyriuose ne kartą sutapatinamas modernizmas, dekadentizmas ir estetizmas, per siaurai nušviečiamos atskiros modernistinės kryptys, ypač impresionizmas ir ekspresionizmas (d. 1, p. 437). Straipsnelis I dalyje pilno vaizdo apie tai neduoda, nes nuošalyje palieka modernizmo reiškinius antrojo dešimtmečio literatūroje (A. Vaičiulaičio, J. Jankaus, K. Jankausko ir kt. kūryba). Būtų galima plačiau nusakyti ir užsienio modernistų poveikį lietuvių lite-

ratūrai: Juk jie veikė ne tik buržuazinės ideologijos rašytojus (d. 1, p. 178). Kai kurie rašytojai nepagrįstai priskiriami prie dekadentų ar estetų (pvz., A. Miškinis).

Norėtusi, kad tome būtų konkrečiau paanalizuotas skirtingų meninių metodų (pvz., realizmo ir romantizmo) persipynimas, būdingas ne vienam rašytojui, tarkime, J. Tumui-Vaižgantui, V. Krėvei-Mikevičiui, K. Borutai.

Monografinės apybraižos, skirtos atskiriems rašytojams, atrodo gerai apgalvotos, išsamios, dalykiškos. Jose stengiasi atskleisti rašytojų kūrybos raidą, idėinę jų evoliuciją, daug dėmesio skirta kūrybos ir pasaulėžiūros santykiui išaiškinti, akcentuotos svarbiausios meninės ypatybės. Manytume, kad labiau pasisekusios yra B. Sruogos, V. Mykoliaičio-Putino, V. Mikevičiaus-Kapsuko, K. Borutos, T. Tilvyčio, J. Baltušio, V. Krėvės kūrybai skirtos monografinės apybraižos. Tačiau jose krinta į akis vienas trūkumas — dažniausia atskirai analizuojama kūrybos turinys ir forma, per siaurai atskleidžiami kūrinių meninės struktūros klodai. Norėtusi ryškesnio atskirų rašytojų meninės individualybės vaizdo, kuris padėtų parodyti šio laikotarpio lietuvių literatūros stilistinę įvairovę. Trūksta rašytojų asmenybės charakteristikų biografinėse daugelio monografijų dalyse.

Mūsų nuomone, gerokai nuskriaustas yra J. Tumas-Vaižgantas, nes jo kūryba, ypač „Pragiedruliai“, analizuojama schematiškai, neiškeliant tokių svarbių Vaižganto kūrybai suprantų momentų, kaip žmogaus koncepcija, nacionalinės kultūros problemos, esmingiau nenušviečiant realizmo ir romantizmo santykio ir pan.

Skyriuje apie P. Cvirką plačiai atskleistas rašytojo gyvenimo ir kūrybos kelias, iš esmės, atrodo, teisingai nušviečiant rašytojo pasaulėžiūros ir meninio metodo raidą. Nebent būtų geriau šiuos klausimus aptarti vienoje vietoje. Dabar gi apie idėinių ir estetinių rašytojo pažiūrų formavimąsi, apie meninį metodą kalbama biografijoje, ir tos pačios mintys, tik plačiau, pakartojamos poskyryje „Kūrybinis metodas ir meninės ypatybės“. P. Cvirkos kūrybos analizėje mažoka estetinių vertinimo

kriterijų, gal kiek siauromai nušviečiamas realizmo pobūdis. Norėusi gilesnės romano „Žemė maitintoja“ analizės, jo sąryšio su visa lietuvių romano raida.

Monografinėje apybraižoje, skirtoje S. Nėriai, kiek neiškliai kalbama apie naujos estetinės koncepcijos įsigalėjimą jos poezijoje. Socialistinis realizmas užsime-namas tik ryšium su socialinių ir ypač poli-tinių motyvų atsiradimu (d. 2, p. 300—301). Susidaro įspūdis, tarsi socialistinis realizmas — tai politinių pažiūrų sistema, pilnai ar nepilnai įvilkta į meninį vaizdą. Apibendrinantys skyriaus teiginiai — S. Nėris, prisidėjo prie socialistinio realiz-mo pradų stiprinimo“ (d. 2, p. 302), „poe-tė prisidėjo prie socialistinio realizmo for-

mavimo aptariamojo laikotarpio lietuvių literatūroje“ (d. 2, p. 326—7) — nepakan-kamai pagrįsti pačia analize.

Gilesnės kūrybinio savitumo, meninės išraiškos analizės estetinio vertinimo sto-koja L. Giros, A. Venclovos poezijai skirti puslapiai. Tačiau apskritai monografinės apybraižos palieka gerą įspūdį.

III tomas teikia pilną 1917—1940 m. laikotarpio lietuvių literatūros raidos vaiz-dą. Čia suminėtos ir nesuminėtos spragos žymiau nesumenkina didelės mokslinės ir praktinės jo vertės. Turint galvoje tomo apimtį ir tai, kad jis išleistas pirmąkart, trūkumų išvengti, suprantama, ir nebuvo galima.

Tarybinis laikotarpis (1940—1967). IV t.⁵

Ketvirtasis tomas yra skirtas tarybinės literatūros raidai bei reiškiniams aptarti. Apie šio plataus ir turtingo periodo atski-rus laikotarpius bei žymiausius rašytojus yra parašyta nemaža studijų, monografi-jų, straipsnių. Tačiau vientisos tarybinio pe-riodo literatūros istorijos iki šiol neturė-jome.

Siame tome sukaupta daug vertingos istoriografinės medžiagos, faktologijos, pateikta literatūros proceso periodizacija, kuria remiantis sisteminiami literatūrinio gyvenimo reiškiniai, svarbiausi atskirų lai-kotarpių dėsningumai. Literatūros proce-sas nušviečiamas, kaip ir kitose dalyse, derinant įvairių laikotarpių visuomeninio-literatūrinio gyvenimo bei žanrų raidos apžvalgas su atskirų rašytojų monografi-jomis.

Ieškodamas apžvalginių skyrių medžia-gos išdėstymo principų, išskirdamas auto-rius monografinėms studijoms, mokslini-nių kolektyvas atliko didelį ir reikšmingą darbą. Tačiau ir IV tome rasime didesnių bei mažesnių trūkumų.

Į bet kurio laikotarpio literatūros istori-jos centrą paprastai iškyla apibendrinan-tieji literatūros procesų ir žanrų raidą sky-riai. Juose visų pirma ieškoma literatūros proceso dėsningumų, įvairių periodų ir au-

torių meninės kūrybos savitumo bruožų. IV tome šitokio pobūdžio skyriai tiek istorio-grafine, tiek faktografinė medžiaga, tiek apibendrinimo laipsniu yra nelygiaverčiai.

Pirmas apžvalginis skyrius („Pirmieji tarybinės lietuvių literatūros žingsniai (1940—1941)“), įvedantis į kokybiškai nau-ją, tarybinį, lietuvių literatūros istorijos etapą, savo struktūra yra vienas iš sudė-tingesnių. Jis pasižymi konkretumu ir ob-jektyvumu, gausiu istorinių faktų panau-dojimu, plačiu visuomeninio pobūdžio reiškiinių aptarimu. Tačiau vienas reikš-mingiausių poskyrių šioje apžvalgoje — „Literatūros žanrų raida“ — palieka kiek blankesnį įspūdį. Pirmiausia, jo turinys menkai tesusijęs su pavadinimu. Poskyry-jė beveik visai neatsiskleidžia literatūros žanrinės ypatybės ir tos literatūros raida — novatoriškumas bei santykis su praeities literatūros tradicija. Kiek ryškiau aptartas tik poemos tradicijų modifikavimasis nau-jajame raidos etape.

Visuomeninio-literatūrinio gyvenimo faktų gausumu, precizišku jų pateikimu pasižymi ir skyrius „Lietuvių literatūra Didžiojo Tėvynės karo metais“. Vis dėl-to, turėdami galvoje meniškesnę ir gausė-snę šio laikotarpio literatūrą, čia dar labiau pasigendame gilesnio, estetiniais kriterijais

⁵ IV tomas recenzavo M. Bieliauskienė, E. Bukelienė ir L. Lisenkaitė.

pagrįsto literatūros žanrų aptarimo. Apžvalgoje daugeliu atvejų pasitenkinama tik idėjinių literatūros ypatybių suminėjimu. Gerai, kad kalbama apie rašytojų ir literatūros padėtį okupuotoje Lietuvoje. Tačiau, mūsų manymu, vertėjo nors trumpai apžvelgti ir čia sukurtą literatūrą.

Iš visų apžvalginių skyrių blankiausias mums atrodė VII skyrius („Literatūros raida pokario laikotarpiu“). Ilgas (1945—1956) ir labai sudėtingas laikotarpis pareikalavo iš tyrinėtojų itin kruopštaus darbo, klasifikuojant faktus, vertinant literatūros procesą bei jo reiškinius ne tik mūsų, bet ir anų dienų požiūriu, išryškinant atskirų rašytojų indėlį į socialistinio realizmo raidą. Nors buvo užsibrėžta aprėpti 1945—1956 m. visuomeninį—literatūrinį gyvenimą, skyriuje iš esmės kalbama tik apie 1945—46 m. (visuomeninio gyvenimo sąlygas, spaudą, ideologinę kovą literatūriname gyvenime) ir apie 1947—1952 m. (literatūros tematiką ir problematiką). Socialistinio realizmo metodo raida charakterizuojama, remiantis 1946—1952 m. literatūros faktais, vos keliais sakiniais teužsimenant apie labai reikšmingą 1953—1956 m. laikotarpį. Taigi, skyriuje pasigendame nuoseklios ir visapusiškos laikotarpio analizės, vieningos pokario metų literatūros raidos koncepcijos, kuri turėjo sudaryti pagrindą skyriams apie pokario prozą, poeziją ir dramaturgiją.

Neturėdami tokio pagrindo, minėti skyriai vėlgi silpnai teatskleidžia atskirų žanrų raidą. Neaišku, kodėl pokario prozos apžvalga pradedama stambiaja proza. Juk romanai bei apsakos atsirado gerokai vėliau, negu apsakymas, kuris dominavo pirmaisiais pokario metais ir parengė dirvą stambiajai epinei formai atsirasti.

Geriausią įspūdį palieka XXVII skyrius, kuriame pateikta pastarojo dešimtmečio literatūros raida. Į laikotarpio literatūrą įveda poskyrių „Bendrieji literatūrinio gyvenimo bruožai“. Čia glaustai, bet pakankamai preciziškai ir moksliskai pagrįstai aptariamas socialistinis realizmas, nusakytos pagrindinės naujo etapo literatūros ypatybės. Gal būt, galima pageidauti platesnio kitų meno šakų raidos ir sąlyčio su literatūros procesu aptarimo.

Kituose poskyriuose medžiaga grupuojama žanrinio principu, o poskyrių viduje pateikiamos portretinės rašytojų charakteristikos, stengiantis išryškinti kiekvieno jų meninės individualybės savitumą, priklausymą vienai ar kitai stilistinei krypciai ir vietą bendroje literatūros raidoje.

Šiek tiek paviršutiniška, lyginant su apsakymo raidos tendencijų išryškinimu, atrodo šiame skyriuje dabartinio romano apžvalga. Vertinant romaną, išeities tašku vėl imamas tematinis-problematinis aspektas, kas trukdo kiek giliau pasekti skirtingų stilistinių tendencijų įsigalėjimą, vidinės romano struktūros kitimą dabartiniame lietuvių literatūros raidos etape.

Gilesnės analizės norėjosi šio periodo dramaturgijos apžvalgoje. Čia tik prabėgom užsimenami tie nauji problematikos, žmogaus koncepcijos bei meninės struktūros bruožai, kurie septinto dešimtmečio lietuvių dramaturgiją daro gana sudėtingu ir prieštaringu reiškiniu.

Poskyris apie 1956—1966 m. poezijos raidą patraukia gilia analize, lakiu ir poetišku stilium, apibendrinimų ryškumu. Daug darbo įdėta, sugrupuojant įvairių poetų kūrybą pagal jų poetinio mąstymo ir meninio vaizdo struktūrą („Poezijos intelektualėjimas“, „Psichologinės autoanalizės linkme“, „Orientacija į konkretumą ir daiktiskumą“, „Tradicinių krypčių plėtotė“, „Romantinės poetikos tąsa“). Toks poetų sugrupavimas daug kur pasiteisina, bet kartu sukelia ir nemaža abejonių. Pavyzdžiui, „Orientacijos į konkretumą ir daiktiskumą“ pirmuoju atstovu iškeliamas Alg. Baltakis. Bet šio poeto kūrinių analizė (iki „Požeminių upių“) vargu ar sutelpta anksčiau minėtos konstrukcijos rėmuose ir galėtų būti į skyrių „Psichologinės autoanalizės linkme“. Su Alf. Maldonio poezija atsitiko atvirkščiai: jo kūrybos analizė geriau tiktų poskyriui „Konkretumo ir daiktiskumo keliu“, negu „Psichologinės autoanalizės linkme“.

Tačiau šios daugeliu atvejų diskutuotino pobūdžio pastabos anaipol nemenkina paskutinio skyriaus vertės.

Rimtesnius priekaištus galima daryti tik ankstesnių laikotarpių apžvalgoms, kurios galėtų būti problematiškesnės, giliau

atskleidžiančios ne tik pagrindinius žanrų raidos momentus, bet ir šios raidos prieštaringumus bei sunkumus.

Reikšmingas vaidmuo IV tome atitenka monografiniams skyriams. Monografijos daugeliu atvejų gana išsamiai ir teisingai nušviečia rašytojų gyvenimo ir kūrybos kelią, jų meninį savitumą. Tai pasakyta visų pirma apie A. Venclovos, E. Mieželaičio, V. Mozūriūno, J. Baltušio, B. Sruogos, V. Valsiūnienės, J. Grušo, V. Montvilos monografijas.

Tačiau dabartiniame literatūros mokslo ir kritikos etape mūsų jau nebegali pilnai patenkinti net ir geresniųjų monografių struktūra. Tokio pobūdžio analizė, kai rašytojo meninė kūryba klasifikuojama ir plačiausiai aptariama bei vertinama tik tematinio-problematinio aspektu, vargu ar gali padėti nustatyti tikrąją rašytojo kūrybos vertę ir savitumą, jo vaidmenį literatūros raidoje. Padėties neišgelbsti nė trumpa meninių kūrybos ypatybių analizė kiekvienos monografijos pabaigoje. Tai turėtų būti išvadinis, apibendrinantis poskyris. Dabar gi neretas atvejis, kai šis poros puslapių poskyris yra vienintelis, vertinantis rašytojo kūrybą estetiniu požiūriu. Tai ypač ryšku monografiuose apie L. Girą ir A. Vienuolį. Jų kūryba analizuojama ir vertinama beveik ištiesai tik socialiniu-istoriniu aspektu, kaip tikrovės atspindys. Todėl trumpas tiek prozininko, tiek poeto kūrybos meninių ypatybių suminėjimas yra atsitiktinio pobūdžio, neišsamus.

Negali nekristi į akis šitokio analizės pobūdžio apspręsti prieštaravimai. Pavyzdžiui, gerokai supainiotas A. Vienuolio romano „Puodžiūnkiemis“ vertinimas, trūksta meninės analizės įtikinamumo, apsiriant P. Cvirkos karo ir pokario metų kūryba.

Šio didžiulio ir, be abejonės, reikšmingo darbo vertė šiek tiek nukentčia dėl nepa-

kankamo autorių atidumo teoriniams klausimams. Norėję rasti tikslesnį ir vieno-desnį literatūros teorijos kategorijų supratimą, vienodus vertinimo kriterijus. Pavyzdžiui, novelė vienoje vietoje (343 psl.) apibrėžiama kaip trumpo lyrinio-psichologinio apsakymo forma, o kitoje (809 psl.) sakoma, kad tarp novelės ir apsakymo nėra jokio skirtumo.

Kelia abejonių nepreciziškas epopėjos žanro supratimas. Kai jam priskiriamas I. Simonaitytės romanas „Vilius Karalius“ nurodomi tokie „epopėjiški“ romano bruožai: medžiagos ir veikėjų gausumas, problemų įvairumas, siužeto laisvumas (410 psl.).

Nemaža teorinės painiavos pasitaiko, kalbant apie poezijos žanrus. Knygos autoriai laisvai operuoja sąvokomis, pretenduojančiomis į mokslinius terminus (tai ypač liečia XVII ir XXVII skyrius). Nėsant bent kiek vieningesnio teorinio „terminų žanras“ ir „žanrinė forma“ supratimo, vargu ar galima išsiaiškinti žanrų vystymosi ypatumus. Iki XVII skyriaus poezijos žanrais vadinami romansai, baladė, poema — lyrinė ir epinė, siužetinis, lyrinis eilėraštis, lyrinė miniatiūra ir kt. Nuo XVII skyriaus poezija apskritai yra vadinama žanru (447 psl.), toliau vėl nematoma jokių rimtesnių skirtumų tarp poemos ir siužetinio eilėraščio, tarp epinės ir lyrinės poemos (S. Nėries poemos, L. Giros karo metų poezijos kūrinių).

Kai kurie netikslumai, metodologinio ir teorinio pobūdžio trūkumai, kuriuos nėsunkiai pastebi šiandieninis skaitytojas, nėra atsitiktiniai. Jie atspindi literatūros mokslo lygį tuo laikotarpiu, kuriuo šis kapitalinis veikalas buvo rašomas.

Užbaigta „Lietuvių literatūros istorija“ yra didžiulės mokslinės ir idėjinės vertės darbas ir sudaro rimtą pagrindą tolesnei lietuvių literatūros mokslo raidai.